

TWEEGESPREK

'Tweegesprek' is een jaarlijkse rubriek in ons *Bulletin* waarin we een actueel en prikkelend vraagstuk binnen de interessegebieden van de KNOB (architectuur- en bouwgeschiedenis, stedenbouw, cultuurlandschap en monumentenzorg) centraal stellen. Op een Stelling volgt een Tegenstelling, waarin een vakgenoot reageert. Zo ontstaat een open dialoog tussen collega's in het veld.

GEBOUWDE ONDERWERPEN, VERHAALDE GESCHIEDENIS

RIKA DEVOS

Wie zich vandaag aan de geschiedschrijving van het gebouwde waagt – en de bewering gaat mogelijk op voor geschiedschrijving in het algemeen – maakt daarbij keuzes omtrent onderwerp, methode en narratief, die samen een originele bijdrage aan het veld leveren. Academische auteurs proberen daarbij nieuwe aandachtspunten, concepten en methodes te ontwikkelen, voorbij pure descriptie en 'ontdekking' en volgens wetenschappelijke standaarden die toelaten om bronnen en resultaten te verifiëren en het onderzoek 'door te geven' voor verdere ontwikkeling.

Aan de basis veronderstellen we een geëngageerde keuze, maar soms vraag ik me af of we voldoende vrij zijn in het maken van zo'n keuze, of we die vrijheid ten volle benutten en of die standaarden het onderzoek wel altijd ten goede komen. Mijn dagelijkse ervaring als ingenieur-architect en historica binnen een academische context van de Toegepaste Wetenschappen confronteert mij bovendien met onderzoeks- en publicatiepraktijken uit heel andere velden en daarbij ook met variërende standaarden omtrent vorm, praktijk, kwaliteit en kwantiteit. Wellicht wordt dit het meest duidelijk bij wat onopgelost blijft, onzeker of onsamenhangend, en de manier waarop we daar bewust mee omgaan. De complexiteit van archiefonderzoek in de architectuur- en bouwgeschiedenis en onze omgang met onbekenden en onzekerheid daarbij is heel anders dan de complexiteit en de onbekenden of onzekerheid bij een laboratoriumtest en de evaluatie daarvan; de inschatting van risico en mislukking in historisch onderzoek weegt heel andere argumenten af dan de *contingency planning* in simulatietechnieken, enzovoort. Schrijven naar academische standaard over innoverend onderzoek is soms, *willens nillens*, ook een zeker confirmeren met een specifieke publicatiepraktijk van een veld, een congres, een tijdschrift, een faculteit.

Academisch schrijven stelt grenzen aan wat kan en niet kan. Dat afbakenen van praktijken en velden, van disciplines en vormen van geschiedenis, van diverse manieren van schrijven ook, beïnvloedt onze historiografische praktijk fundamenteel. Het is belangrijk om daar zelfbewust en actief mee aan de slag te gaan. Helder inzetten op afwegingen over hoe we schrijven en waarom we precies dat onderwerp kiezen is cruciaal, ook al lijken sommige thema's zichzelf aan te bieden. Het zijn aspecten van de academische schrijfp praktijk die men zelden expliciet stelt, en zelfs het publiek – voor wie schrijven we? – wordt doorgaans slechts verondersteld. Hoe, waarom en voor wie: die vragen zijn sterk verweven, en beïnvloeden onze omgang met complexiteit en onzekerheid. Hoe innovatief kunnen we schrijven wanneer onze teksten gelezen en gewogen worden volgens de inhoudelijke, methodologische en productieve standaarden van afgelijnde velden en groepen? Kunnen we binnen dit kader wel steeds de best passende benadering ontwikkelen en onze blik voldoende openhouden? Voor wie mogen, kunnen, willen en durven we onze (bouw)geschiedenissen vandaag schrijven?

De kaders en de verschillen tussen disciplines en onderzoeksvelden zijn leerrijk, maar in de praktijk ook beperkend. Nochtans werd en wordt de historiografie van de architectuur en het bouwen blijvend verrijkt door inzichten uit onder meer de sociale geschiedenis, technologie-geschiedenis, economische geschiedenis, archeologie, architectuurtheorie en architectuurkritiek. Sommige artikelen in *Bulletin KNOB* zijn daar treffende illustraties van. Samen tonen ze ook, door de jaren heen (voor *Bulletin KNOB* sinds 1899), dat deze historiografische praktijk zelf ook evolueert, modes kent, dat het profiel van de schrijvers verschuift, alsook de aanpak van een tijdschrift. *Bulletin KNOB* (zoals nog andere tijdschriften) hanteert een brede definitie van het kennisveld en dat werkt bevrijdend, maar zelfs dit profiel blijft onvermijdelijk afgebakend. Die vaststelling is geen tegenspraak, maar een indicatie van een meer gelaagde realiteit, ook *binnen* het vakgebied: onze historische kennis wordt letterlijk in grof- en fijnmazige vakken opgedeeld, met elk hun eigen zekerheden en publicatiecultuur.

Historisch onderzoek naar het bouwen omspannt een complex veld dat uit zichzelf over disciplines heen reikt en verschillende soorten kennis activeert, van de toegepaste wetenschappen, over de humane wetenschappen tot de kunsten, en dat allemaal met een afstand van decennia of eeuwen, gesitueerd in een maatschappij die nooit (nog) de onze is. Het is een uitdaging om in te schatten wanneer we voldoende wetenschappelijke kennis hebben vergaard over een bepaald onderwerp. En dan? Schrijven we dan enkel nog over wat we ten volle menen te weten en helder kunnen bewijzen? Net die inschatting van onzekerheid komt vaak neer op de veelalige vraag *hoe* we over het onderwerp schrijven en *waarom* we ervoor kiezen. In die keuzes lijken twee aspecten cruciaal: de ambitie van de schrijver en de mate waarin die ambitie kan steunen op kennis en competentie. Intuïtie en fascinatie kunnen een onderwerp aanbrengen, terwijl de haalbaarheid van de studie aan wetenschappelijk methodes wordt getoetst en een soort zekerheid binnenhaalt. De interactie tussen methode en ambitie bepaalt deels wat in het Engels *positionality* en in het Frans *posture* wordt genoemd: ook geschiedenis, hoezeer die ook op empirisch bewijs is gestoeld, wordt geschreven vanuit een specifieke houding van de auteur tot het onderwerp en net daar ligt doorgaans een begin van een antwoord op de waarom-vraag. Wetenschappelijke auteurs leggen die waarom-vraag vaak liever buiten zichzelf, bij de discipline, het algemeen goed, het team, een opdracht, enzovoort. Die houding wordt bovendien ook beïnvloed door het professionele netwerk van de auteur, de academische affiliatie, de toegang tot bepaalde publicatiekanalen en de debatten van het moment. Kortom: ook door het veronderstelde publiek waar de auteur voor schrijft en de verhouding van de auteur tot dat publiek. Toch lijkt die houding ook op gespannen voet te staan met dat publiek: schrijven academische auteurs uiteindelijk vanuit eigen fascinaties of beantwoorden ze vooral aan een vak- of groepgebonden nood, mode of praktijk?

De vraag naar het lezerspubliek is zelf ook niet los te zien van de vraag naar hoe je schrijft over een onderwerp. Een beargumenteerd wetenschappelijk betoog onderbouwd met bewijs in woord en beeld wordt niet zelden sneller geapprecieerd als grondig onderzoekswerk dan een meer verhalende of thematische, theoretische aanpak. Nochtans beantwoorden beide aan dezelfde uitdaging: ook al heeft een onderzoeker antwoorden op enkele vragen, daarmee is het onderwerp nog niet doorgrond. Ook het empirisch bewijs in een historische bron is op zich fragmentair. Door te focussen op een logica van vraag en antwoord schrijft een wetenschappelijk auteur de gaten in de kennis en de twijfel of onzekerheid vaak weg in een min of meer sluitend discours. Het engagement ten aanzien van de lezer beperkt zich daarmee tot het leveren van een antwoord op de onderzoeksvraag: het onderzoek als een soort collectief *work in progress*. Uit eigen ervaring moet ik zeggen dat dit zelden echt helemaal het geval is: zonder persoonlijke drijfveer vanuit eigen grote en kleine interesses en nieuwsgierigheid vind ik het zelf ongemakkelijk om blijvend in het onderzoek te engageren, laat staan met overtuiging te innoveren. Dat persoonlijke engagement wordt uitgedaagd wanneer de meer klassieke archiefbronnen en methodes ontoereikend blijken, bijvoorbeeld wanneer er zich een pad aftekent buiten de standaard of tussen minder betrouwbare historische bronnen. Geruchten, hagiografie, opiniërende teksten, geroddel, speculatie: ook historische bronnen laten hun suggestiviteit en subjectiviteit ten volle zien. Het is niet altijd eenvoudig om collegae, en zeker uit andere disciplines, te overtuigen van het belang van deze pistes, laat staan de ernst ervan.

Dit wordt bemoeilijkt wanneer de uitkomst onzeker blijft en de werkhypotheses uitnodigen tot speculatie. Deze speculatie is niet vrijblijvend. De vraag rijst dan onvermijdelijk of en waar dit past in de academische praktijk en of zo'n schrijfp praktijk niet neigt naar een *alternative truth*?

Terwijl die afweging wel degelijk de grenzen van wetenschappelijk werk opzoekt, komen historici die zich inspannen om genegeerde actoren, verloren onderwerpen of onverwachte verbanden tot onderwerp van hun onderzoek te nemen regelmatig voor dit soort vragen te staan. Door bijvoorbeeld tussen de regels door en tegen de haren van archiefbronnen in te lezen, door wendingen in vorm en stijl te analyseren, door de context met een nieuwe blik te analyseren, enzovoort, worden hints en fragmenten uiteindelijk wel, geheel of ten dele, gestaafd. Maar dat maakt, opnieuw, niet altijd een narratief. De praktijk van de kritische fabulatie probeert hiermee aan de slag te gaan en ruilt daarbij zekerheid voor een speculatief narratief dat inzicht geeft in een meer complexe geschiedenis, inclusief de actoren, gebeurtenissen en fenomenen die amper sporen hebben nagelaten. Zo slaagt Christophe Van Gerrewey erin om met fictionele architectuurkritiek, zoals bijvoorbeeld met de tekst 'Bad', die raakt aan de onhuiselijkheid van Koolhaas' Villa dall'Ava, de impact en ervaring van architectuur overtuigend te suggereren. Historici zetten kritische fabulatie ook al in om verdrukke historische actoren alsnog een stem te geven. Maar waarom zouden we dat doen in de geschiedschrijving van het gebouwde, want: aan en voor wie vertellen we die verhalen? En wie rekent zo'n tekst tot de academische historiografische praktijk? Of kiezen we beter gewoon een andere standaard wanneer de onzekerheid te groot blijft, en schrijven we dan maar, overtuigd van het *waarom*, op een andere manier en wellicht ook voor een ander publiek?

RIKA DEVOS is burgerlijk ingenieur-architect. Met haar doctoraatswerk (2008) exploreerde ze het gebruik van moderne architectuur en constructie op de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1958, *Expo 58*. Sinds 2012 is ze als hoogleraar verbonden aan de Université Libre de Bruxelles, waar ze architectuur- en constructiegeschiedenis doceert, alsook ontwerpstudio. Haar onderzoeksexpertise situeert zich op het kruispunt van de architectuur- en constructiegeschiedenis van de twintigste eeuw, met een bijzondere aandacht voor samenwerking, bureaucratie, kennisuitwisseling en methodologische uitdagingen. Met een onderzoekspraktijk die de humane en de toegepaste wetenschappen combineert, probeert ze ook tegelijk een academisch en een ruimer, maar geïnformeerd publiek te bereiken.

Het testen van diverse publicatiekanalen doet ze niet alleen vanuit een vraag naar vulgarisatie, maar ook, en vooral, vanuit de vaststelling dat lang niet alle resultaten van onderzoek een plek vinden binnen de gevestigde academische publicatiepatronen. Hierbij ontwikkelt ze geen eenduidig pleidooi voor een 'vrijere' of 'minder geformatteerde' manier van onderzoek en schrijven, dan wel voor een 'gepast', eerder proactief discours dat de standaarden en mogelijkheden van de verschillende media en contexten optimaal benut. Voorgaande tekst maakt dit pleidooi – voor een meer expliciet debat – duidelijk. De vragen waar Devos aan raakt (waarom, hoe, voor wie) en de problematiek van actieve onzekerheid en formatting die daarmee samenhangt, kunnen vanuit verschillende schrijf- en onderzoekspraktijken op alternatieve manieren worden benaderd.

Om dit te illustreren – tevens vanuit een uitgesproken drang tot juxtapositie – nodigde Rika Devos praktiserend architect, docent en criticus Peter Swinnen uit. Diens publicatiepraktijk is weloverwogen divers, en dus deels 'elders en anders' gesitueerd. Onder meer als redacteur van boeken onderscheidt Swinnen zich door een resolute keuze voor weerbarstige en ambitieuze architectuurpraktijken (hedendaags en recent-historisch) en een soortgelijk schrijven dat uitgesproken tegensprekelijk wenst te zijn, dat twijfel durft toe te laten en bewust speculatief is. Hiermee slaagt Swinnen erin om vaak gemarginaliseerd architecturaal werk – ten aanzien van het 'centraal hedendaags debat' – minstens tijdelijk een onaangepaste plaats en betekenis te geven.

INTUÏTIE – WAAGSTUK – TWIJFEL

PETER SWINNEN

Hoeveel methodologische *verantwoording* moet men afleggen opdat iets als probaat wordt beschouwd? Hoeveel *risico's* moeten er in het proces geneutraliseerd worden opdat iets schijnbaar geloofwaardig kan zijn? Hoeveel *zekerheid* op een eindresultaat moet men (willen) verdragen, alvorens het onderzoeksproces bij voorbaat is versmoord?

Antinomisch vertalen deze drie vragen, samengevat in de begrippen verantwoording – risico – zekerheid, zich in de volgende lemma's: intuïtie – waagstuk – twijfel. Het overkoepelend oogmerk van deze begrippen betreft 'het vragen', 'het durven vragen', 'het aanhoudend herijken van de vraag'. Een antwoord dient steeds weer de vraagstelling. Het is nooit een antwoord an sich, het strekt steeds weer tot het projecteren van een volgende vraag. Méér kan er onmogelijk worden verwacht. Meer hoeft er ook niet te worden verwacht.

De keuze om een onderzoeksfocus op een bepaald (historisch) onderwerp te richten wordt – idealiter – ingegeven vanuit de ethos van intuïtie – waagstuk – twijfel. Niet door verantwoording – veiligheid – zekerheid. Of dat wat men placht te kennen. Een keuze tot onderzoeksfocus reveleert onvermijdelijk persoonlijke inclinaties, en niet-gesubstantieerde ingevingen. Een pre-autobiografisch vermoeden. Dat zijn de lenzen waardoorheen er instinctief naar onderzoek dient te worden gekeken. Ze zijn genereus, open en tot op zekere hoogte ongetwijfeld verwarrend. De binnen het wetenschappelijk onderzoek geadoreerde doelmatigheid van een >

De interactie tussen methode en ambitie bepaalt deels wat in het Engels *positionality* en in het Frans *posture* wordt genoemd.



De keuze om een onderzoeksfocus op een bepaald (historisch) onderwerp te richten wordt – idealiter – ingegeven vanuit de ethos van intuïtie – waagstuk – twijfel. Niet door verantwoording – veiligheid – zekerheid. Of dat wat men placht te kennen.

PETER SWINNEN is architect, opgeleid aan de Architectural Association London en Sint-Lucas Brussel. Na zijn stage bij Luc Deleu & T.O.P. richtte hij in 1997, samen met Lieven De Boeck, 51N4E op, dat hij vijftien jaar lang leidde. In 2010 werd Swinnen aangesteld als derde Vlaams Bouwmeester, een publiek en onafhankelijk mandaat dat architectuur als beleidsbevragsend instrument activeert en probeert. Sinds 2016 leidt Peter Swinnen CRIT.architecten in Brussel, www.crit.cc. Het afgelopen decennium doceerde hij aan ETH Zürich, Architectural Association London, ENSA La Cambre en UNILU Luxemburg. Hij is nu gastdocent aan de KUL Faculteit Architectuur Campus Brussel, waar hij het ontwerpatelier 'A Policy Whispering Praxis' begeleidt.

Door vrij associatieve alternatieven en aanvullingen naar voren te schuiven, alsook ongevraagde vragen te beantwoorden met aansluitende vragen, reageert Peter Swinnen op de dringende kwesties die Rika Devos poneert.

methodologisch affirmeren – het zogenaamd sluitend bewijzen – wordt bij deze met de glimlach opzij geschoven, opdat er ruimte vrijkomt om op een vrij associatieve wijze richtingen uit te zetten. Zonder om te kijken – zoals Orpheus.

Vanuit de vrije associatie kan er worden verhaald – mogelijk verhaal worden gehaald – om-trent wat werkelijk 'ongeweten' is. Een oorspronkelijke potentie naar vraagstelling kan worden aangehaald, kan ontstaan in het moment zelf. Dit geeft ruimte tot onverwachte combinaties en palimpsesten, waarbij de *verrassing van de oefening* primeert, niet het voorafgespiegeld resultaat. De vrije associatie is in dat respect onapologetisch, *sans remords*. Voorbij verinnerlijkte maatschappelijke normen.

Net dít (be)oefenen, het uitlokken van een houding die intuïtie – waagstuk – twijfel laat gelden – waarbij vragen over antwoorden primeren op antwoorden op vragen – is een essentiële praktijk. Zelden wordt een dergelijke peilende attitude binnen onderzoeksgremia als 'serieus' bestempeld, dan wel afdoend. Het toe-eigenen van een concluderend inzicht of wetenschap wordt misschien te voorspelbaar gekoppeld aan een (methodologisch gestoeld) antwoord, zelden aan een (vrij associatieve) vraagstelling. Het antwoord kan nochtans niet ontsnappen aan een volgende vraag. Het is een vordering voor een verdere vraagstelling. Een *envoi*.

Intuïtie – waagstuk – twijfel vereist een permanent auto-provoceren, zichzelf uitlokken, ongevraagde vragen stellen. Een speculeren op het bewust niet-beheersen van een nog ongekend parcours. Als een *ghostwriter* van de eigen vermoedens, zonder eenduidig doelwit. Dit laat toe om binnen eenzelfde wordingsproces (van tekst, architectuur, ruimtelijk werk, tentoonstelling, boek, enzovoort) bewust schizofrene en tegengestelde verhaallijnen te ontwikkelen. Het verlangen naar 'vele mogelijkheden' alle kansen biedend, dan wel iets vaststaand te willen kaderen. Het opnemen van verschillende gelijktijdige rollen binnen dergelijke wordingsprocessen kan een onderschragend middel zijn. Waardoor men de praktijk van zichzelf 'verkeerd' te kunnen/willen begrijpen incrementeel leert beheersen, en wie weet leert appreciëren. Los van enige (des)appreciatie door derden. Of hoe gelijktijdig schrijver en editor te zijn, curator en kunstenaar, architect en criticus, makelaar en theoreticus, enzovoorts?

En hoe moet dit alles *wetenschappelijk* worden gevalideerd, ingeschaald? Kan de praktijk van intuïtie – waagstuk – twijfel deze validatie overstijgen, of op zijn minst bewust *bypassen*? Het in alle vertrouwen naast zich neerleggen, en de dingen aanvaarden voor wat ze zijn? Géén eenduidige formattering of catalogisering conform voorspelbare of enge beoordelingscriteria? Aldus het pure plezier van het (on)gefundeerd inzicht? Met het wonderbaarlijk gestrompel en gesukkel van dien? Misschien is het net dat wat Hermann Hesse ambieerde in *Wandeling*, zijn Ticinese beschouwingen. 'Zeg overal ja op, ga voor niets op de vlucht, probeer je nergens uit te praten. Je bent geen voorbeeldig staatsburger, je bent geen Grieks filosoof, je bent geen harmonieus mens die meester is over zichzelf, nee, je bent een vogel in de storm. Laat het dus maar stormen en laat je meedrijven op de storm!'

Dit alles komt inherent neer op het onderschragen van het anecdotische – bij voorkeur mét pointe! – als levendige illustratie van een vermoeden. Die *posture* lijkt het waard om aanhoudend te exploreren. Met alle risico's van dien. Zonder sluitende verificatie a priori, maar tevens géén falsificatie. Wel integendeel. Wat als intuïtie – waagstuk – twijfel niet louter het tentatief begin is van een proces, maar het proces zélf?